

Mr VLADAN JONČIĆ

Pojam borca u savremenom međunarodnom pravu

Osvrtom u istoriju autor razmatra genezu pojma borca i njegovo međunarodnopravno definisanje, od vrlo nejasnog pojma i statusa, preko načela da samo pripadnici vojnih formacija imaju status borca i načela organizacije, koje je još uvek važeće, do savremenog shvatanja pojma i statusa lica koja učestvuju u neprijateljstvima. Ukazuje se da se razlika borac — neborac izgubila, a da se ranija oštra granica između pojmova boraca i civila ublažila.

Protokol I je početak nove etape u pravnom definisanju učesnika oružanih sukoba, koja je uslovljena karakterom savremenog rata. Stupanjem na snagu on je dosta doprineo proširenju kruga lica koja se smatraju borcima u sadašnjoj prelaznoj fazi kada predstoje nove kodifikacije međunarodnog prava. Međutim, osnovni uzrok svih ovih promena jeste praksa i ona je promenila pojamovna shvatanja civila, boraca i ratnih zarobljenika. Uostalom, osnovni zadatak prava jeste da pravno uredi nastale promene u praksi. Ako želi da ispuni osnovni zadatak, pravo mora da se menja u skladu sa promenama u praksi. Primer za to su započete kodifikacije međunarodnog prava i zahtevi za novim. U odnosu praksa — postojeća pravna pravila međunarodnog prava, treba tražiti eventualne buduće promene u pojmu borca.

Broj ljudi angažovanih u ratu značajno je pitanje za svaku savremenu državu. To je razlog što svaka država pokušava da nađe rešenje kako da poveća broj vojnika radi jačanja svog odbrambenog sistema. Težnja je velikih sila da se međunarodnim ugovorima odredi jasna granica između civila i vojnika, a time i ograniči broj ljudi koji imaju pravo učestvovanja u oružanim sukobima. Istorija ratova je pokazala da su slabi oduvek bili žrtve agresija i da su takvim agresijama suprotstavljali opšti narodni otpor. Zato je razumljiva težnja velikih država da svojim mnogoljudnim vojnim formacijama suprotstave ne opšti narodni otpor malih, već njihove malobrojne vojne snage. Otuda njihovo zalaganje za jasnom granicom između vojnika i civila u oružanim sukobima. Takva mišljenja čula su se na međunarodnim konferencijama u diskusijama o statusu pripadnika oružanih snaga. Nasuprot njima, male zem-

lje sa znatno manjim brojem stanovnika, izgradile su sistem odbrane zasnovan na širokom učešću celokupnog stanovništva u odbrani. Zbog toga su se na svim međunarodnim konferencijama zalagale za proširenje kruga lica koja imaju pravo učešća u ratu. Međunarodni ugovori o statusu pripadnika oružanih snaga proizašli su sa diplomatskih konferencija kao kompromis različitih težnji velikih i malih zemalja o širini kruga lica koja imaju pravo učestvovanja u oružanim sukobima međunarodnog karaktera. To je jedan od razloga što su neka međunarodna normativna rešenja određivanja pojma borca neprecizna. Tako neprecizan pojam najčešće se u praksi različito tumači, a ponekad i zloupotrebljava. Može se pretpostaviti da je to i namerno urađeno iz više razloga.

Pojam borca je jedno od fundamentalnih pitanja međunarodnog ratnog prava. Za ovaj pojam se vezuju: pojam ratnog zarobljenika, status ratnog zarobljenika, pojam civila, pitanje vojne potrebe i njen odnos prema principima međunarodnog humanitarnog prava itd. Pojam borca može se posmatrati sa različitih aspekata. Ovde će se razmatrati sa stanovišta međunarodnog ratnog prava u međunarodnim oružanim sukobima. Svaka periodizacija istorije nosi određen rizik. Takav rizik postoji i sa istorijskim posmatranjem razvoja pojma borac. Za kriterijum periodizacije uzećemo pravna pravila koja regulišu to pitanje, odnosno pisane tekstove. Termin ratnik korišćićemo za period do donošenja ugovornih pravila, a termin borac od prvih međunarodnih ugovora, koji regulišu ovu materiju, do danas. Istorijski razvoj razmatraćemo iz dva razloga: prvo, da sagledamo da li ovaj pojam ima svoj evolutivni put razvoja, i drugo, da utvrdimo da li je u svesti ljudi kroz istoriju ljudske civilizacije postojala razlika između ratnika i civila.

Pojam borca kroz istoriju

Pre nastanka države nije postojala kategorija vojnika (ratnika). Formiranjem prvih država nastaje ova kategorija kao elemnat u aparatu klasne vladavine za zaštitu i prinudno sprovođenje volje vladajuće klase.¹ Da je postojala razlika iz-

¹ Više o ovome vidi: F. Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, »Kultura«, Beograd, 1967, str. 117 i dalje.

među ratnika i civila već u prvim državama starog sveta pokazuje praksa, koju spominju neki antički pisci, i kažu da se u slučaju većeg rata ili opasnosti po državu, vojska popunjavala civilima, robovima, pa i plaćenicima.² Tako, npr., u toku rata Rima sa Kartaginom, rimski senat je pozvao stanovništvo, pa čak i robove proklamujući im slobodu, da učestvuju u odbrani grada pred opasnošću od Hanibala.³ Tukidid u delu »Peloponeski rat« na nekoliko mesta piše o sudelovanju celokupnog odraslog stanovništva u odbrani polisa.⁴ Možemo pretpostaviti da je to vreme kada su antičke države bile tek u nastanku pa se uticaj gentilnog uređenja i vojne demokratije nije u potpunosti izgubio. Međutim, možemo tvrditi da je vojna profesija bila jasno izdiferencirana od drugih. U starom Egiptu je postojala stalna vojska, ustrojena kao staleška kategorija. Ratnička profesija se prenosila sa oca na sina. Herodot u svojoj »Istoriji« spominje sedam staleža i nabroja koji su to.⁵ Među njima navodi i ratnike, ističući da je vojnički posao »nešto više« i da se prenosi sa oca na sina. Status pripadnika vojske se razlikovao od ostalih slobodnih pripadnika egipatskog društva. »U Egiptu su, pored sveštenika, i ratnici uživali pravo da svaki dobije kao nagradu dvanaest jutara izabrane zemlje, oslobođene poreza.«⁶ Pored ovih pogodnosti koje navodi Herodot, vojnici su prilikom odlaska u penziju dobijali kuću i okućnicu sa jednim brojem robova u vlasništvo, a oficiri su dobijali bogate posede i upravu nad nekom provincijom ili nekim gradom, što je zavisilo od čina koji su imali i zasluga koje su stekli.⁷

Za razliku od Egipta, države — polisi antičke Grčke nisu imale vojsku kao stalešku kategoriju. Vojska je bila ustrojena zavisno od oblika vladavine.⁸ To su bile robovlasničke države gde je vlast bila u rukama malog broja slobodnih ljudi, a ovde se govori o kategoriji slobodnog stanovništva i ne uzimaju se

² Vidi: Tukidid, *Peloponeski rat*, *Papirus Haris*, I, Biblioteca aegyptiaca, Bruxelles, P. Montan, *Egipat u doba Ramzesa*, Herodot, »Istorija« itd.

³ N. A. Maškin, *Istorija starog Rima*, »Naučna knjiga«, Beograd, 1968, str. 131.

⁴ Tukidid, *Peloponeski rat*, M. H. 1954, str. 141. i 178.

⁵ Herodot, *Istorija*, Matica srpska, 1966, str. 173—174.

⁶ *Isto*.

⁷ *Isto*.

⁸ Vidi: Herodot, *Istorija*, Tukidid, *Peloponeski rat*, R. Flaciliere, *Grčka u doba Perikla*, »Naprijed«, Zagreb, 1979.

u obzir, kada se govori o pripadnicima vojnih formacija, ostali slojevi društva (npr. robovi). Vojska se, u načelu, sastojala od jedinica »stalnog sastava« i jedinica, koje bismo mi danas nazvali »rezerve«. Za razliku od Egipta, gde je vojska bila staleška kategorija i gde vojnik nije menjao status ni u miru ni u ratu, u državama antičke Grčke, osim Sparte gde se vojnički živelo od najranije mladosti do duboke starosti, slobodan čovek je u miru imao status građanina. Nije postojala posebna kategorija ratnika i bilo je moguće menjati status.⁹

Slično rešenje statusa vojnika atinske države nalazimo u Rimskoj imperiji. Status ratnika u rimskoj vojsci mogao je imati samo slobodan rimski građanin. Vremenom se to rešenje promenilo tako da krajem Principata i početkom Dominata (posle reformi Oktavijana Avgusta) status vojnika mogao je da dobije svaki slobodan čovek, pa i rob — oslobođenik. Sličnost sa atinskom državom ne dolazi od namernog kopiranja ustrojstva vojske, već od neminovnosti istorijskog toka razvoja društveno-političkih institucija. Vojni rok je, kao i kod drugih država antičkog sveta, trajao dosta dugo. U istoriji Rimske imperije je varirao od šesnaest do četrdeset godina vojne službe. Nakon toga je vojnik bio otpuštan sa novčanom otpremnikom, sa pravom na parcelu zemlje sa kućom i okućnicom u nekoj od provincija.

Oštro izdiferencirana pojmovna i statusna granica između ratnika (vojnika) i civila postojala je u strukturi političkih i pravnih institucija antičkih država. U međudržavnim ratovima je teško tvrditi da je postojala ova granica, a da je i postojala teško je napraviti oštru diferencijaciju. U borbama nije bilo nikavih strogih pravila o ubijanju. Bila je dozvoljena upotreba svih poznatih vrsta oružja i oruđa. Poraženi ratnik nije mogao da očekuje samilost od pobjednika. Status zarobljenika je bio poznat, ali se nije pravila razlika u slučaju zarobljavanja između civila i ratnika. Celokupno neprijateljsko stanovištvo je odvođeno u zarobljeništvo.¹⁰ Prema zarobljenicima

⁹ U demokratskoj Atini mladić od osamnaeste do dvadesete godine bio je efep i prolazio je kroz vojnu obuku, a od dvadesete do pedesete vojnik u rezervi. U slučaju rata je bio podvrgnut sistemu mobilizacije, a tek posle šesdesete oslobođan od vojne obaveze. Herodot, *Istorija*, Ksenofont, *Helenska povijest*, VI, 4.

¹⁰ Većina pisaca pod pojmom ratni zarobljenik svrstava celokupno stanovištvo; Herodot, Tukidid, Ksenofont, J. Flavije, *Judejski rat*, Beograd, 1967.

pravila su se menjala kroz istoriju. Dugo je postojao običaj da se zarobljeni neprijatelj prinese na žrtvenik kao žrtva bogovima. Vremenom se takav običaj izgubio i formirao novi. Zarobljenog neprijatelja više nisu ubijali, nego su odvodili u ropstvo. Nijedan od poznatih kasnijih antičkih pisaca ne spominje žrtvovanje zarobljenika.¹¹ Razlog napuštanja običaja žrtvovanja zarobljenika treba pre tražiti u ekonomskoj racionalnosti nego u svesti o humanosti prema neprijatelju. Što se ekonomski sistem robovlasničkih država više zasnivao na radu robova to je i potreba za robovskom radnom snagom, pa i ratom, bila sve veća. Takvu tvrdnju, iznenađujuće za ono doba, nalazimo kod Josifa Flavija u delu »*Judejski rat*«. ¹² Doduše, ova tvrdnja nije izričita, ali su navođenja takva da nema dvosmislenosti.

Očigledno je da su pravila u ratu, pa i određenje ratnika bili podvrgnuti nesigurnim običajnim pravilima. Moguće je tvrditi i dokazivati da su postojala neka pisana pravila o ustrojstvu statusa ratnika kao staleške kategorije u državama, ali je skoro nemoguće dokazati da je bilo pisanih ugovornih pravila između država, što bi odgovaralo današnjem međunarodnom ugovoru. Bilateralnih međudržavnih ugovora je bilo, ali su bili bez značaja za ovo pitanje.¹³

U srednjem veku se pojmovno i statusno određenje ratnika vezivalo za karakter rata. Karakter nekog rata je određivan po kriterijumima koje je donosila crkva. Ona je razlikovala ratove koji su dozvoljeni i one koje hrišćanska etika zabranjuje. To shvatanje će posebno doći do izražaja u vreme krstaških ratova. U interesu realizacije svojih ciljeva crkva je odobravalala, a ponekada i aktivno učestvovala u realizaciji pojedinih pohoda. Sukobe, koji nisu bili u njenom interesu, je osporavala, a ponekada izričito zabranjivala. Učesnicima ratova, koje je odobravalala, garantovala je oprost od grehova i bolji zagrobni život. Takva obećanja i mogućnost pljačke bili

¹¹ Herodot, Tukidid, Ksenofont, J. Flavie, Apijan, *Rimski građanski ratovi*, Plutarh, *Likurg*, itd.

¹² Vidi: J. Flavie, *Judejski rat*, »Prosveta«, Beograd, 1967, knj. III, IV i VII.

¹³ Poznat je jedan od najstarijih međudržavnih ugovora između egipatskog faraona Ramzesa II i hetitskog vladara Hatišiliija III iz 1278. god. pre n. e. Tridesetogodišnji mir između Atine i Sparte posle peloponeskih ratova 445. godine pre n. e. Nije poznato da je napisan ugovor kojim se određuje status ratnika i pravila postupka prema ratnim zarobljenicima u vidu višestranog ugovora.

su dovoljni motivi za prikupljanje velikog broja ljudi pod oružjem. Učesnici takvih pohoda su morali da nose obeležja pripadnosti vojske plemića, odnosno crkve. Za razliku od pohoda koje je crkva organizovala i odobravalala, ratove između plemića nije odobravalala, osim kada je imala interesa. Učesnici sukoba između plemića su bili obavezni da nose obeležja njihove pripadnosti — tj. porodični grb. Od shvatanja ko nosi simbole svog vladara, tj. ko ima status ratnika, stvoren je pravni institut »pravo na oružje«¹⁴ kao deo prava iz ritterskih pravila. »Pravo na oružje« i pravilo da se nose obeležja pripadnosti formirala su *načelo autorizacije*. Po načelu autorizacije pojam i status ratnika određivao je neki autoritet (crkva, feudalni suveren, kasnije apsolutistički monarh itd.). Isti autoritet je davao dozvolu za rat.¹⁵ Krstaški ratovi, vođeni sa kraćim ili dužim prekidima od XI do XIV veka, učvrstiće načelo autorizacije.¹⁶ Lica koja su imala »prava na oružje« prerasla su u profesionalne vojnike vladara. Pravila iz »prava na oružje« postepeno su prerasla u običajna pravila ratnog prava. U XVII i XVIII veku u apsolutističkim monarhijama nailazimo na profesionalne stajaće vojske. Lice koje se nije nalazilo u redovima stajaće vojske nije moglo biti zaštićeno pravilima »prava na oružje« već običajnim pravilima ratnog prava. U tom periodu gubi se načelo autorizacije i nastaje načelo organizacije, koje će ostati do danas.¹⁷

Na dalji razvoj zaštite lica u oružanim sukobima i jasnijeg pojmovnog određivanja zakonitog učesnika oružanih sukoba — borca¹⁸ uticala su četiri faktora.

Prvi faktor je opšti razvoj društveno-ekonomskih odnosa u svetu. Ubrzani razvoj proizvodnih snaga je zahtevao nove

¹⁴ Više o ovom institutu vidi: M. Despot, *Pojam učesnika po postojećem međunarodnom pravu*, JRMP, 1—2., 1975.

¹⁵ U doba apsolutističkih monarhija pojedini su vladari davali povelje (letters of marque) mornaričkim kapetanima da naoružavaju svoje brodove i bore se protiv neprijateljske države bez obzira čiji su oni državljani bili. Ovakva praksa je uslovlila razvoj gusarenja. (P. Grosse, *History of the Piracy*, London, 1949).

¹⁶ S. Ruciman, *History of the Crusades*, 3 vols. Cambridge University Press, 1951—1955.

¹⁷ Evolutivnu smenu načela autorizacije načelom organizacije teorijski će najaviti Žan Žak Ruso u delu *Društveni ugovor*.

¹⁸ Ovde se termin borca upotrebljava za lica koja su određena propisima države da aktivno ili na drugi način učestvuju u oružanoj borbi protiv istih takvih lica suprotne ratujuće strane, shodno običajima i međunarodnim konvencijama.

izvore sirovina i nova tržišta. Razvijene zemlje polaze u kolonijalna osvajanja. Kolonijalni i antikolonijalni ratovi će karakterisati savremenu epohu čovečanstva. Pojavila su se, sa tehnološkim razvojem, nova oružja i promenio način vođenja rata. Porastao je uticaj javnog mnjenja i razvile nove napredne humanitarne ideje. Posle bitke kod Solferina u severnoj Italiji, vođenoj između francusko-sardinijske i austrijske vojske 1859. godine, na bojištu je ostalo oko 40.000 ranjenika i bolesnika sa obe strane. Vojne sanitetske službe zaraćenih strana bile su nemoćne da tako veliki broj ranjenika i bolesnika preuzmu i da im pruže pomoć. Zato je bilo angažovano i mesno stanovništvo. Ta i druge bitke tog doba inicirale su razmišljanja o smanjenju patnji ljudi u ratu. Prvi korak bio je osnivanje organizacije za pomoć ranjenicima u oružanim sukobima pod nazivom Crveni krst.

Drugi faktor jesu Napoleonovi ratovi (1804—1815. godine) u Španiji i Rusiji, koji se uzimaju kao početak istorije gerilskih ratova. Praksa je još jednom pokazala da je daleko ispred svih teorijskih i pravnih šablona. Dotle je bilo ukorenjeno shvatanje da mogu ratovati samo ovlašćene vojske. Pojavom ustanika — gerilaca javlja se problem ko može učestvovati u oružanom sukobu. Ideje patriotizma i slobode, toliko karakteristične za to doba, našle su svoj odraz u pojavi ideje patriotskog rata. Pojava »civila« — patriota koji sa oružjem u ruci brane svoju domovinu i slobodu, proširila je pitanje ko može učestvovati u oružanom sukobu. Široke mase su vrlo brzo prihvatile ovo shvatanje. To je značilo da borbu mogu voditi i neorganizovane grupe patriota, sastavljene od civila i ostataka razbijene nacionalne vojske, koji deluju u pozadini neprijatelja čvrsto povezani sa širokim narodnim masama. Tada se postavilo pitanje kako praviti razliku između civila i vojnika, jer civili nisu nosili uniformu, a ona je bila jedan od bitnih elemenata obeležavanja redovne vojske u to vreme. Pitanje će trajno ostati otvoreno.

Treći faktor jesu događaji vezani za Parisku komunu 1870. godine i teorijski radovi dvojice najvećih umova savremene epohe — Karla Marksa i Fridriha Engelsa. Marks i Engels su u analizi iskustava Pariske komune, kao prve socijalističke revolucije, izneli svoja shvatanja o oružanoj sili proleterske revolucije. Pre Pariske komune Marks i Engels se nisu bavili direktno pitanjem izvođenja proleterske revolucije oru-

žanom silom. Događaji oko Pariske komune inspirisali su Marksa i Engelsa da iznesu svoju tezu o naoružanom narodu. Ako bismo potražili definiciju pojma naoružani narod u njihovim radovima, nećemo je naći, iako su se često koristili terminima: »naoružani narod«, »opšte naoružanje naroda«, »naoružani proleterijat«, »proleterska milicija«, »stanovništvo koje se samoorganizuje kao oružana sila«, »narod pod oružjem« i dr.¹⁹ Može se zaključiti da su osnivači marksizma pod pojmom naoružani narod podrazumevali revolucionarnu društveno-klasnu suštinu i ulogu vojske suprotne tradicionalno klasnim eksploatatorskim vojnim sistemima. Naoružani narod ne predstavlja ništa drugo do oružani instrument diktature proleterijata koji ostvaruje osnovnu društvenu ulogu i zadatak; razbijanje buržoaske vojne organizacije, uspostavljanje diktature proleterijata i odbranu socijalističkog društva od spoljne vojne agresije i unutrašnje oružane kontrarevolucije. U organizacionom pogledu osnivači marksizma su smatrali da naoružani narod treba biti sastavljen iz a) operativnih (kardrovskih) jedinica koje čine glavnu snagu za odbranu od agresije (»linijske jedinice« po Engelsu), i b) od »proleterske i seljačke garde« (proleterska milicija) kao osnovnih snaga za odbranu od spoljnje neprijatelja i unutrašnje kontrarevolucije. Marks i Engels, nasuprot nekim današnjim shvatanjima, bili su protiv čistog milicijskog sistema odbrane. Engels izričito konstatuje: »Posle uvođenja ostraguše u naoružanje, čistoj miliciji je pogotovo odzvonilo. To ne znači da se svaka racionalna vojna organizacija ne nalazi negde na sredini između pruskog i švajcarskog sistema — ali gde? To u svakom posebnom slučaju zavisi od postojećih okolnosti. Samo se komunistički uređeno i vaspitano društvo može jako približiti milicijskom sistemu, ali i tu samo približno.«²⁰ Engels je još jasniji kada analizira iskustva američkog građanskog rata: »Američki rat sa učešćem milicije na obe strane pokazuje samo da milicijski sistem zahteva nečuvane žrtve u novcu i ljudstvu i to zato što organizacija postoji samo na papiru. Kako bi Jenki prošli da su umesto južne milicije protiv sebe imali stalnu vojsku od nekoliko stotina hiljada ljudi.«²¹ Njihovi radovi o nao-

¹⁹ Vidi: *Nemački seljački rat, Građanski rat u Francuskoj, Antidiring, Poreklo porodice, privatne svojine i države.*

²⁰ F. Engels, *Izabrana vojna dela*, II. knj. 1, »Prosveta«, Beograd, 1977, str. 370.

²¹ Marks, Engels, *Dela*, XVI, »Prosveta«, Beograd, 1977, str. 60.

ružanom narodu, kao i praksa Pariske komune, otvorili su novu stranicu o shvatanju kruga lica koja imaju zakonito pravo da učestvuju u oružanom sukobu, tj. kruga lica koja su obuhvaćena pojmom borca.

Četvrti faktor su prvi kodifikatorski pokušaji u regulisanju ove materije i pojava prvih pisanih nacionalnih pravila o ustrojstvu vojske. Tokom XVIII i XIX veka došlo je prvi put do pravnog regulisanja zakonitih vojnika prilikom regulisanja statusa gusara. Gusarima se dosta dugo priznavao status redovnih vojnika i sa ovlašćenjima pojedinih država su se uključivali u državne sukobe kao pripadnici regularne vojske.²² Njihova delatnost je bila usmerena protiv neprijateljskih trgovačkih brodova čime su onemogućavali slobodnu plovidbu, naročito prema »novom svetu«. Za razliku od gusara, postojali su i pirati koji nisu bili priznati za zakonite učesnike sukoba. Pod pojmom pirata podrazumevani su pomorci koji su pljačkali trgovačke brodove i manje ratne brodove za svoj račun i pod svojom zastavom. Gusari su to činili u ime neke države i najčešće pod njenom zastavom.²³ Pariskom deklaracijom od 1856. godine (čl. 1) gusarenje je zabranjeno i ta zabrana je vrlo brzo bila opšte prihvaćena. Njihova nekontrolisana delatnost i opasnost od ometanja plovnih puteva, naročito sa »novim svetom«, pod pritiskom društveno-ekonomskog razvoja, naveli su razvijeni svet da ih odbaci i oni su vremenom kao nelegalni pripadnici vojske nestali. U poslednjoj deceniji XIX veka gusari su skoro sasvim nestali i na njih je ostala samo uspomena.

Pitanje položaja pripadnika vojske u kopnenom ratu postavilo se u vreme američkog građanskog rata (1861—1865). Pišući Uputstvo vojsci SAD u ratu, Fransis Liber, (1863) status pripadnika vojske (boraca) postavio je i rešio na sledeći način: »1) Priznaju se za borce lica koja pripadaju redovnim oružanim snagama. 2) Priznaje se i onaj njihov deo koji se pod uniformom i organizovanom komandom nađe na specijalnom zadatku na teritoriji protivnika (član 81). 3) Ne priznaje se status ratnog zarobljenika licima koja se na okupiranom po-

²² Pravni osnov zakonitosti njihovog statusa proizilazio je iz povelje *letters of marque*. Vidi fusnotu broj 15.

²³ Vidi: L. Oppenheim, *International Law*, I i II, London, 1955, P. Grosse, *History of the Piracy*, London, 1949.

dručju dižu na oružje protiv okupirajuće vojske ili protiv vlasti koju je ona postavila (član 85).²⁴ Međutim, Liberova uputstva priznaju status legalnih vojnika i gerilskom pokretu, tj. partizanima: »Partizani su vojnici koji su naoružani i nose uniformu, ali pripadaju odredu koji deluje odvojeno od glavnine sa svrhom da vrše upade u okupirano područje . . . Ako budu zarobljeni, imaju pravo na sve povlastice ratnog zarobljenika.«

Početak kodifikatorskog regulisanja statusnog i pojmovnog položaja boraca je u drugoj polovini XIX veka i to je poslednja karika u lancu istorijskog regulisanja modernog poimanja borca — Petrogradska deklaracija, Pariska deklaracija, Briselska deklaracija i na kraju Haške konvencije iz 1899. godine. Na dalji razvoj pravnog regulisanja statusa borca najviše su uticali Briselska deklaracija (1874) i Oksfordski priručnik iz 1888. godine. Po Oksfordskom priručniku ratni akti se ograničavaju samo na oružane snage, a strogo su zabranjeni protiv civilnog stanovništva (član 7). Briselska deklaracija i Oksfordski priručnik prvi put pravno dozvoljavaju da se pod pojam borca uvede i stanovništvo koje se na neokupiranom području u trenutku nailaska neprijatelja digne na oružje (levee en masse), međutim, još nisu bili sazreli uslovi da se reguliše pitanje statusa ustanika na okupiranoj teritoriji.

Pitanje određivanja statusa borca posebno oštro će se postaviti u francusko-nemačkom ratu. Pored pitanja legalnosti dobrovoljaca u sastavu kolonijalnih trupa, zaoštrilo se pitanje ustanka stanovništva pred nailaskom neprijatelja i statusa učesnika ustanka. Nejasno određenu formulaciju ustanka naroda iskoristili su Nemci tražeći za pripadnike Nacionalne garde nemoguće uslove i priznanja. Vrhunac svega je nastupio kada su Nemci, u okviru svoje ratne mornarice, pristupili formiranju dobrovoljačke flote sastavljene od privatnih brodova čija je posada bila pod komandom oficira ratne mornarice. Tada su reagovali Francuzi, tvrdeći da je taj postupak Nemačke u suprotnosti sa Pariskom deklaracijom od 1856. godine. Tako različita tumačenja normi međunarodnih konvencija ostaće u praksi do danas. Pored svih kodifikacija ponavljala se praksa da su se pravila međunarodnog prava zbog kompromisa donosila sa dosta praznina i sa vrlo nejasnim formulacijama.

²⁴ Zbornik komisije za kodifikaciju međunarodnog ratnog prava »DSNO i DSIP«, II Beograd, 1960, str. 17—19.

Petrogradska, Pariska i Briselska konferencija predstavljase su uvod za Haške konferencije 1899. i 1907. godine — koje će predstavljati prelomnu fazu za međunarodno-pravno regulisanje pojma borca. Haške konferencije su ponovile pravna rešenja statusa borca Briselske deklaracije i Oksfordskog priručnika iz 1888. godine, ali je pravila doneta u Hagu prvi put priznao veći broj zemalja. Pravno regulisanje prava učestvovanja u oružanim sukobima definitivno potiskuje običajna pravila statusa borca i parcijalna pojedinačna pravna rešenja.

Haške konvencije iz 1899. i 1907. godine

Haške konvencije od 1899. godine u prva tri člana određuju krug lica sa statusom borca: »Zakoni, prava i dužnosti rata ne primenjuju se samo na vojsku, već i na milicije i dobrovoljačke čete, ako ispunjavaju ove uslove: 1) da im je na čelu lice odgovorno za svoje potčinjene; 2) da imaju stalan iz daleka vidan znak raspoznavanja; 3) da otvoreno nose oružje i 4) da se pri svojim operacijama pridržavaju zakona i običaja rata.

U zemljama gde neredovna vojska (milicija) i dobrovoljačke čete sačinjavaju vojsku ili ulaze u njen sastav, i one se podrazumevaju pod nazivom vojska (član 1). Stanovništvo neokupirane teritorije koje se, na približavanje neprijatelja, spontano digne na oružje protiv trupa koje nadiru, ne imajući vremena da se organizuju u skladu sa članom 1, biće smatrano kao zaraćena strana ako poštuje zakone i običaje rata (član 2). Oružane snage zaraćenih strana mogu se sastojati od boraca i neboraca. U slučaju da ih neprijatelj zarobi, jedni i drugi imaju pravo da se sa njima postupa kao sa ratnim zarobljenicima (član 3).«

Na Drugoj haškoj konferenciji 1907. godine doneto je više konvencija od kojih je za pitanje pojma borca značajna Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu sa Pravilnikom o zakonima i običajima rata na kopnu. Krug lica koja mogu učestvovati u ratu određen je u Pravilniku o zakonima i običajima rata na kopnu, koji je ostavio rešenja člana 1. Konvencije iz 1889. godine. Promene je pretrpeo član 2. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu Konvencije iz 1899. go-

dine. Član 2. je izmenjen utoliko što je u poslednjoj rečenici ranijem uslovu za priznanje statusa legitimnih boraca, stanovništvu još neokupirane teritorije, dodato da poštuje ratna pravila i da otvoreno nose oružje. O ovom uslovu bilo je dosta diskusije. Predstavnik Nemačke je tražio da dobrovoljci nose znak raspoznavanja i da se dodaju novi uslovi za priznanje zakonitih učesnika rata stanovništvu koje se diže na oružje (*levee en masse*). Predstavnik Francuske je izneo kontraargument; da je takav predlog neosnovan jer se narodna vojska i dobrovoljački odredi obično organizuju u kritičnim momentima, te je nemoguće da prethodno obaveste protivnika o svom znaku za raspoznavanje. U toku konferencije prihvaćen je samo uslov: »Pravi spoljašnji znak za raspoznavanje boraca je otvoreno nošenje oružja.«²⁵

Učesnici Prve i Druge haške konferencije bili su svesni da nisu u mogućnosti da sagledaju sve slučajeve koji se mogu pojaviti u praksi učesnika rata, zato su doneli jednu klauzulu koja bi pokrila sve slučajeve koji nisu bili obuhvaćeni odredbama članova 1. i 2. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu. Klauzula je dobila naziv po predsedniku Druge komisije koja je radila ovaj pravilnik i predlagачu — F. De Martensu. De Martensova klauzula je postala pravni osnov tendenciji proširivanja kruga lica koja imaju status boraca.²⁶

Haške konvencije imaju veliki značaj za međunarodno pravo. Posebno se ističe njihova važnost za lica koja mogu učestvovati u oružanim sukobima.

1) Potvrđeno je pravo naroda na odbranu svim sredstvima. To načelo je ostalo do danas.

2) Velike sile, suočene sa zahtevima javne svesti, sa istorijskim činjenicama i sa humanitarnim načelima, nisu uspele da nova ratna pravila učine nezavisnim od problema odbrane

²⁵ Sekonde Conference de la Paix, par A. S. Bustamante, Paris, 1909, pp. 622.

²⁶ Sagledavajući značaj pitanja i nemogućnost predviđanja svih slučajnosti klauzula predviđa: »U međuvremenu dok se ne bude mogao propisati sasvim potpun zbornik zakona rata, Konferencija smatra potrebnim da konstatuje da u slučajevima koji nisu obuhvaćeni današnjim sporazumom stanovništvo i zaraćene strane ostaju pod zaštitom i pod vlašću principa i prava čoveka, onakvim kakvi oni proizilaze iz običaja koje su ustanovili civilizovani narodi, iz zakona čovečnosti i iz zahteva javne svesti.«

malih zemalja. Njihova ideja da se suzi pravni okvir kojim će biti obuhvaćena lica sa statusom boraca uglavnom je propala.

3) Članom 3. konvencije su pod širi pojam boraca uvele i tzv. neborce.

4) Dalje je proširen krug lica sa statusom boraca. U red zakonitih ratnika konvencije su uvele i poluvojne formacije. Na Drugoj haškoj konferenciji pokušano je da se jasno izdiferenciraju dve kategorije lica; jedna, koju predstavljaju vojnici sa svim obeležjima pripadnika vojnih formacija, i druga — civili. Povlačenje oštre granice između te dve kategorije bilo je neuspešno. Između njih je stvoren zametak prelazne kategorije članom 2. i delimično članom 1. Ovim članovima status boraca se priznaje i pripadnicima dobrovoljačkih jedinica, kao i civilima koji se na nailazak neprijatelja dignu na ustanak uz ispunjenje pomenutih uslova.

5) Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu prvi put u istoriji je uspeo da okupi pod jedan formalnopravni tekst veći broj država i da bude izvan običajnih pravila. To se posebno odnosi na priznanje legalnog statusa pripadnicima dobrovoljačkih jedinica i pokreta otpora. O čemu se radi? Dobrovoljačke jedinice koje nastanu kao »neredovna vojska« po Konvenciji o zakonima i običajima rata na kopnu dobijaju status legalnih oružanih snaga. Pripadnici ovih jedinica menjaju status i iz kategorije civila prelaze u kategoriju vojnika. Dobrovoljačke jedinice formiraju se u ratu i ne moraju nastati iz organizacione forme oružanih snaga, niti im moraju pripadati. Time je napušten raniji uslov — ovlašćenje od vlade, koje je ranije zahtevano, npr. u Liberovim uputstvima i u francusko-pruskom ratu 1870—1871. godine od Nemaca. Pored tog, više se ne traži ni uslov da se pripada strani u sukobu, a dobrovoljački odredi mogu nastati i steći legitimnost nezavisno od stava (priznanja) domaće vlade. Princip organizacije je takvim rešenjem narušen i ovaj proces će se nastaviti na Ženevskoj konferenciji 1949. i na Diplomatskoj konferenciji 1977. godine donošenjem Dopunskog protokola na Ženevskoj konvenciji od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (u daljem tekstu Protokol I).

6) Član 2. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu definitivno je priznao status legitimnih boraca stanovniš-

tvu koje se u trenutku približavanja neprijatelja spontano digne na oružje i vodi borbu protiv njega, pod uslovom da poštuje pravila rata i da otvoreno nosi oružje. Ova kategorija boraca je poznata pod nazivom »levee en masse«. Da li se status legalnih boraca priznaje samo stanovništvu još neokupirane teritorije ili i stanovništvu okupirane teritorije na onom području teritorije na kome neprijatelj nema faktičku vlast jeste pitanje koje je do donošenja Protokola I ostalo u teoriji diskutabilno. Nejasnoća ovog pravilnika je stvorila različita tumačenja i omogućila Nemačkoj da se takvim nepreciznim formulacijama obilato koristi u nepriznavanju statusa boraca partizanima u Jugoslaviji, SSSR-u, pripadnicima pokreta otpora u Francuskoj, Norveškoj, Poljskoj, Grčkoj, Belgiji, Holandiji i drugim zemljama porobljene Evrope. Međutim, odgovor na pitanje statusa pripadnika »levee en masse« krije se u odgovoru na pitanje tumačenja pojma okupacije i prava naroda na odbranu. Pripadnicima »levee en masse« smatraju se i pripadnici ustanka na okupiranoj teritoriji koju neprijatelj ne drži efektivno pod svojom vlašću. Takav stav zastupao je i Međunarodni vojni sud u Nirnbergu. U optužnicu glavnim nacističkim ratnim zločincima stavio je, pored ostalih zločina, i povredu konvencija i »običaje rata« — ubijanje ratnih zarobljenika u SSSR-u, Francuskoj, Jugoslaviji i drugim zemljama.²⁷ U presudi sud se poziva i na De Martensovu klauzulu koja je bila predviđena da popuni pravne praznine i onemogućí njihovu zloupotrebu.

Sličan stav, u vezi sa zaštitom i pojmom pripadnika »levee en masse«, zastupaju i pojedini teoretičari međunarodnog prava. Luj le Fir smatra da neprijatelj nema prava da od stanovništva okupirane teritorije traži odanost, ali isto tako i stanovništvo je dužno da poštuje pravo okupatora na okupiranom području. »To sve, međutim, važi samo kada su u pitanju pojedinačni slučajevi. U slučajevima opšteg ustanka, pravila ratnog prava ponovo stupaju na snagu.«²⁸ Lauterpaht ističe da su sudovi koji su sudili ratnim zločincima posle drugog svetskog rata potvrdili princip da se ratnim zločincima nisu smeli proglašavati pripadnici gerilskih pokreta koji su se pridržavali

²⁷ Vidi Nirnberšku presudu, izd. Arhiva za pravne i društvene nauke Beograd, 1948.

²⁸ L. Fir, *Međunarodno javno pravo*, prevod, Beograd, 1939, str. 602.

haških pravila.²⁹ Sudovi su, navodi Lauterpaht, u nekim slučajevima uzimali u zaštitu i pripadnike »levee en masse«, koji se nisu pridržavali Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu i kvalifikovali su ih kao zakonite učesnika u ratu. Istog je mišljenja i poznati teoretičar Trajnin, koji u članu 9. Briselske deklaracije nalazi elemente zaštite ustanika: »Iz te se odluke vidi da u krug lica koja uživaju zaštitu zakona ratnog prava spadaju ne samo pripadnici redovne vojske, već i pripadnici narodne vojske i dobrovoljci, pod kojima se obično podrazumevaju patrizani.«³⁰ I naši teoretičari međunarodnog prava imaju jedinstven stav da se pripadnicima »levee en masse« prizna status boraca.³¹

Posle Haških konvencija na planu regulisanja kruga lica učesnika rata nije bilo značajnijih promena. Ženevske konvencije, donete 1929. godine, nisu menjale rešenja iz Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu od 1907. godine. Pozivajući se na članove Haških konvencija, odnosno na pomenuti pravilnik, Ženevske konvencije regulišu status ratnih zarobljenika tako što pojmovno poistovećuju ratne zarobljenike i borce, odnosno smatraju da se ta dva pojma poklapaju. Razvoj pojma borca tekao je u pravcu mimoilaženja sa pojmom ratni zarobljenik. Nagoveštaj razmimoilaženja nalazimo u Protokolu I.

Ženevske konvencije iz 1949. godine

Iskustva iz drugog svetskog rata uticaće na reviziju Haških pravila o borcima i ratnim zarobljenicima. Četiri godine posle završetka drugog svetskog rata sazvana je diplomatska konferencija na inicijativu švajcarske vlade i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Rezultat ove konferencije su četiri konvencije pod zajedničkim nazivom Ženevske konvencije iz

²⁹ L. Oppenheim — H. Lauterpacht, *International law*, vol. II, London, (1955), pp 212—215.

³⁰ I. P. Trajnin, *Pitanje partizanskog rata u međunarodnom pravu*, Beograd, 1947, str. 10.

³¹ M. Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, G. Perazić, *Međunarodno ratno pravo*, S. Avramov, *Međunarodno javno pravo*, J. Andrassy, *Međunarodno pravo*.

1949. godine.³² Ženevske konvencije su, iako im to nije bio cilj; na izvestan način izvršile reviziju Haških konvencija iz 1899. i 1907. godine. Te promene se ogledaju u sledećem:

Prvo, proširen je krug lica koja se smatraju legitimnim borcima u odnosu na Haške konvencije iz 1907. godine i u odnosu na Ženevske konvencije iz 1929. godine. Neophodno je dati jednu napomenu. Ženevske konvencije iz 1949. godine ni u jednom svom članu ne spominju termin borac ili pripadnik oružanih snaga. Međutim, ako imamo u vidu da su one trebalo da predstavljaju dopunu Haških i Ženevske konvencije i da im je cilj bio prevazilaženje nedostataka na koje je ukazala praksa drugog svetskog rata, onda je razumljivo da su pošle od usvojenih pravila na ranijim konferencijama. Ipak, određujući na koga će se odnositi zaštita izvršile su izmene Haških pravila. Preciziranjem pojma ratnog zarobljenika, ranjenika, bolesnika ili brodolomnika, Ženevske konvencije su posredno takvom licu priznale status legitimnog borca. To je bilo neophodno, jer samo pripadnici legitimnih oružanih snaga (zakoniti borci) imaju pravo da primenjuju silu i da uživaju zaštitu ratnog zarobljenika u slučaju zarobljavanja ili ranjavanja. Za dobijanje nekog od spomenutih statusa potrebno je imati status legalnog borca. U slučaju sumnji u status pripadnika oružanih snaga primenjivaće se tumačenje člana 5. Treće ženevske konvencije. »Ako se posumnja da li lica koja su izvršila neki ratni čin i koja su pala neprijatelju u ruke pripadaju nekoj od kategorija nabrojanih u članu 4, ta lica će uživati zaštitu ove konvencije sve dok nadležni sud ne odredi njihov položaj.«³³

Ženevske konvencije potvrđuju Haške konvencije da će status borca, odnosno ratnog zarobljenika imati pripadnici oružanih snaga, milicije i dobrovoljačkih odreda, kao i lica koja prate oružane snage (neborci po Haškim konvencijama) i stanovništvo neokupirane teritorije koje se spontano digne na

³² To su Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. avgusta 1949. godine (Konvencija I), Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. avgusta 1949. god. (Konvencija II), Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. god. (Konvencija III) i Ženevska konvencija o zaštiti civilnih lica za vreme rata od 12. avgusta 1949. godine (Konvencija IV).

³³ *Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12. avgusta 1949. godine*, »Službeno izdanje DSIP«, Beograd, 1962, str. 14. (64).

nailazak neprijatelja i upusti u borbu sa njim. Ženevske konvencije članom 4. u stavu A, tačka 2. priznaju status borca i pripadnicima organizovanih pokreta otpora (ovim se izrazom obuhvataju i partizani) koji pripadaju jednoj strani u sukobu, uz obavezu da ova lica ispunjavaju navedene uslove. Priznaje se status borca i licima koja se bore u redovima oružanih snaga vlade ili vlasti koja od protivničke strane nije priznata kao legalna vlada ili vlast. To je učinjeno na zahtev prakse, jer su učinjene strahovite zloupotrebe i zločini prema pripadnicima narodnooslobodilačkih pokreta u drugom svetskom ratu i prema pripadnicima oslobodilačkih pokreta u kolonijama. Započeti proces dekolonizacije u mnogim afričkim i azijskim zemljama posle drugog svetskog rata stvorio je novu kategoriju boraca »borci za slobodu«.³⁴ Iz opšteg pojma borac na osnovu člana 3, zajedničkog za sve četiri konvencije, na pritisak prakse razviće se nova pojmovna kategorija koja će svoj međunarodnopravni status dobiti u Dopunskom protokolu sa Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II) donetog 1977. godine. Pod pojmom »borci za slobodu« podrazumevaju se sva lica kojima je uskraćeno pravo na slobodu i koja su se digla protiv kolonijalizma, rasizma i svih drugih oblika strane dominacije i potčinjenosti, za postizanje prava na samoopredeljenje.³⁵ S obzirom na to da se kategorija »borac za slobodu« pojavila u sferi nemeđunarodnih oružanih sukoba, nećemo se zadržavati na razmatranju ovog pojma.

Ženevske konvencije iz 1949. godine priznale su status ratnog zarobljenika (status borca) licima koja su u sukobu na strani zemlje koja ne mora biti priznata kao legalna vlast ili vlada od suprotne ratujuće strane i izričito su spomenule organizovane pokrete otpora (ovim se izrazom obuhvataju i partizani), priznajući im status ratnog zarobljenika (borca). Takvim jasnim i nedvosmislenim određenjem kruga lica koja imaju status ratnog zarobljenika (borca) Ženevske konvencije su onemogućile (normativno) ponavljanje zloupotreba iz drugog svetskog rata.

Drugo, preciznije je određeno ko će se smatrati ratnim zarobljenikom, tj. legalnim borcem. Dok Haške konvencije

³⁴ O ovoj kategoriji boraca vidi: Z. Andrić, *Međunarodni položaj boraca za slobodu*, »Savremena administracija«, Beograd, 1977.

³⁵ Isto, str. 26.

određuju širinu primene na miliciju i dobrovoljačke odrede bez veće preciznosti »ratni zakoni, prava i dužnosti se ne primenjuju samo na vojsku već i na milicije i dobrovoljačke odrede koji ispunjavaju sledeće uslove«. Ženevske konvencije preciznije određuju na koje se to milicije i dobrovoljačke odrede misli. Član 4. stav A, tačka 1. govori ko se smatra ratnim zarobljenikom: »1) Pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu, kao i pripadnici milicija i dobrovoljačkih jedinica koji ulaze u sastav tih oružanih snaga.« Ovde se pominju, kao što je to slučaj sa Haškim konvencijama, milicije i dobrovoljačke jedinice, ali se dodaje »koji ulaze u sastav tih jedinica«. Dakle, koje su inkorporirane u organizaciju oružanih snaga. Za njih se ne traži da ispunjavaju poznata četiri uslova. U istom članu, stav A, tačka 2. kaže se: »Pripadnici ostalih milicija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih jedinica, podrazumevajući tu i pripadnike organizovanih pokreta otpora, koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji dejstvuju izvan ili u okviru svoje sopstvene teritorije, čak i da je ta teritorija okupirana pod uslovom da te milicije ili dobrovoljačke jedinice, podrazumevajući tu i organizovane pokrete otpora, ispunjavaju sledeće uslove.« Ženevske konvencije ovu vrstu milicija i dobrovoljačkih odreda poistovećuju sa onim iz Haških konvencija. Za njih traže ispunjenje spomenuta četiri uslova. Istovremeno, zaštitu pružaju i pripadnicima organizovanih pokreta otpora. Razume se da je njihovo priznanje uslovljeno ispunjavanjem istih uslova kao i milicije i dobrovoljačke jedinice.

Pripadnici organizovanih pokreta otpora ne spominju se u Haškim konvencijama. Istovremeno se precizno određuje da nema ograničenja sa koje će teritorije dejstvovati ove jedinice. Ženevske konvencije dozvoljavaju da to može biti sa svoje teritorije, izvan nje ili sa okupirane teritorije. O tome u Haškim konvencijama nema ni reči, osim što se teritorija spominje u članu 2. kada se govori o pripadnicima »levee en masse«, gde ih ograničavaju samo na teritoriju koja se nalazi ispred prednjeg kraja neprijateljskog nadiranja. Nejasnost člana 2. Haških konvencija, da li se tu podrazumeva i okupirana teritorija, dovela je do velikih zloupotreba u drugom svetskom ratu. Ženevske konvencije, pripadnike milicija i dobrovoljačkih jedinica, dele na one koje direktno ulaze u sastav regularnih oružanih snaga i na ostale milicije i dobrovoljačke jedinice koje ne ulaze u stalni sastav oružanih snaga već čine posebne vojne

formacije dodajući im i pripadnike organizovanih pokreta otpora uz ispunjenje spomenutih uslova.

Haški Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu samo spominje da se oružane snage sastoje od boraca i neboraca (čl. 3. i 13) i članom 13. određuje ko se smatra neborcem. Ženevske konvencije iz 1949. godine ne koriste termin neborci, ali se iz člana 13, stav 1, tačka 4. Prve i Druge konvencije i člana 4, stava A, tačka 4. Treće konvencije može zaključiti da se zaštita odnosi na lica iz kategorije neboraca. Krug lica koja uživaju zaštitu Ženevskim konvencijama je preciznije određen: »Lica koja prate oružane snage iako neposredno ne ulaze u njihov sastav, kao što su civilni članovi posada vojnih vazduhoplova, ratni dopisnici, snabdevači, članovi radnih jedinica ili službi čija je dužnost da se staraju o udobnosti oružanih snaga, pod uslovom da su za to dobila dozvolu od oružanih snaga u čijoj se pratnji nalaze, dok su ove dužne da im u tu svrhu izdaju ličnu kartu sličnu priloženom obrascu«. Uslov da neborci, odnosno lica koja pretenduju na status neboraca (boraca u širem smislu) moraju posedovati ličnu kartu izdatu od države, samo je potvrda principa organizacije o kome smo prethodno govorili. Ženevske konvencije su, u odnosu na sve prethodne konvencije, maksimalno zadržale princip organizacije.

Treće, Ženevske konvencije su otišle korak dalje u slučaju sumnje u status lica koje padne u zarobljeništvo. Već smo rekli da Ženevske konvencije ne spominju borce, ali da se, na osnovu Haških konvencija, polazi od toga da onaj ko ima status borca ima, u slučaju zarobljavanja, status ratnog zarobljenika. Dakle, Haške konvencije su odredile ko i pod kojim uslovima ima pravo učestvovanja u oružanom sukobu, a Ženevske konvencije na osnovu njih polje zaštite. Sumnja u status ratnog zarobljenika uključuje i sumnju u status borca. Član 5. Treće konvencije je obavezao države da zarobljenom licu u slučaju sumnje u njegov status priznaju status ratnog zarobljenika (dakle borca) dok mu nadležni sud u sudskom postupku ne reši status. Haške konvencije nisu uopšte predvidele takve slučajeve. Razlog za taj propust treba tražiti u činjenici da se rat smatrao pravno dozvoljenim sredstvom rešavanja sporova između država u vreme donošenja Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu. Rat su mogle da vode samo organizacije državne vlasti (vojska i milicija) koje su za to bile određene unutrašnjim propisima. Granica između voj-

nika i civila bila je oštra i nisu postojale međukategorije. Prednost člana 5. Treće ženevske konvencije je značajna u rešavanju statusa lica čiji je status borca nejasan. Ovim članom se ne dira u priznanje statusa nego samo reguliše obaveza ispitivanja pojedinačnog slučaja pred »nadležnim sudom«.

Ženevske konvencije su precizirale odgovornost države za ratne zarobljenike, polazeći od objektivne odgovornosti u odnosu na Haški pravilnik. Član 12. Treće konvencije je skoro istovetan članu 4. Haškog pravilnika, osim u drugoj rečenici stava 1.: »Ratni zarobljenici su u vlasti neprijateljske sile, ali ne u vlasti pojedinih lica ili vojnih jedinica koji su ih zarobili. Nezavisno od ličnih odgovornosti koje mogu postojati, sila koja ih drži odgovorna je za postupanje koje se na njih primenjuje.« Ovakvim određivanjem odgovornosti države za ratne zarobljenike stvoreni su objektivni uslovi, u slučaju sumnji u status lica, za pravično suđenje »pred nadležnim sudom«. Na prvi pogled izgleda da je sve jasno i da je obezbeđen pravičan sudski postupak. Međutim, očite su nejasnoće u ovakvoj formulaciji. U Ženevskim konvencijama nije određeno koji je to »nadležni sud«. Ko ga saziva? Ko sačinjava ovaj sud? Jasno je da je moguća zloupotreba nejasne formulacije. Najverovatnije je da će neprijateljska strana pokušati da »nadležni sud« ona formira. U postupku »nadležni sud« može da zaključi da je zarobljeno lice ili pripadnik oružanih snaga (borac) ili da je civil. U slučaju odluke suda da je takvo lice pripadnik oružanih snaga, samo se zvanično otklanja sumnja u njegov status. Međutim, u slučaju da se takvom licu odbije status legalnog borca, gubi status ratnog zarobljenika i prelazi u status civila. Na osnovu člana 68. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vreme rata nadležni sud okupatorske sile ima pravo da kazni civilno lice u slučaju njegovog učešća u ratnom sukobu. Za takva lica najčešća je smrtna kazna jer se smatra da je takvo lice prekršilo norme međunarodnog ratnog prava. Sjedinjene Američke Države i V. Britanija nisu bile zadovoljne ovim članom Četvrte ženevske konvencije. Smatrale su da smrtnu kaznu treba primeniti bez obzira da li su krivična dela, navedena u tom članu, kažnjiva ili nisu kažnjiva smrtnom kaznom po zakonu okupirane teritorije.³⁶

³⁶ Vidi: *Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata od 12. avgusta 1949. godine* »DSIP«, Beograd, 1952, strana 222—227.

Četvrto, Ženevskim konvencijama pripadnicima oružanih snaga u sukobu data su, u vrlo jasnoj formi, mnoga prava i obaveze. Na prvom mestu treba spomenuti osnovna načela na kojima počivaju konvencije.

1. Poštovanje i primena konvencija u svim prilikama (član 1) i u svim slučajevima oružanih sukoba (član 2), sve četiri konvencije. Članom 1. eliminisano je opravdanje vojnom potrebom, a članom 2. zajedničkim za sve četiri konvencije države se obavezuju da će ih se pridržavati »u slučaju objavljenog rata ili svakog drugog oružanog sukoba... čak i ako jedna od njih nije priznala ratno stanje... Ako jedna od sila u sukobu nije učesnik u ovoj konvenciji, sile učesnice u Konvenciji ipak će ostati vezane njome u svojim međusobnim odnosima.« Istovremeno je članom 1. zajedničkim za sve četiri konvencije, članovima 4. i 5. svih konvencija, eliminisana mogućnost nepriznavanja statusa pripadnika oružanih snaga.

2. Sva prava i obaveze prema zaštićenim licima stupaju na snagu odmah (član 5). Lice prema kome se primenjuju konvencije ne može se odreći prava garantovanih članom 7. sve tri konvencije. Time ga konvencije zaštićuju od sebe samog, tj. mogućnosti da se liši pogodnosti koje mu one daju.

3. Ustanovljen je institut sile zaštitnice (član 8. Prve, Druge i Treće konvencije i član 9. Četvrte konvencije) što je korak napred u odnosu na Haške konvencije.

4. Brojna prava su izričito garantovana pripadnicima oružanih snaga u slučaju ranjavanja, bolesti ili zarobljavanja, a njih nema u Haškom pravilniku od 1907. godine.³⁷

Poboljšanje Ženevskih konvencija

Temeljno određena prava i obaveze ne znače da su konvencije bile bez propusta. Praksa od 1949. godine do polovine sedamdesetih godina pokazala je neke nedostatke, a posebno su

³⁷ Više o ovome pogledaj članove od 13. do 94. III konvencije i članove od 49—54. I i II konvencije i članove 64. do 78. IV konvencije.

iskustva iz korejskog,³⁸ alžirskog,³⁹ vijetnamskog rata,⁴⁰ kao i arapsko-izraelskih i drugih regionalnih i lokalnih ratova vođenih posle drugog svetskog rata, istakla neminovnost revizije Ženevskih konvencija iz 1949. godine.

Neophodnost za revizijom Ženevskih konvencija bila je potrebna iz više razloga.

Prvo, zbog velikih promena koje su se dogodile u savremenom svetu i povećane integracije u međunarodnoj zajednici. Proces dekolonizacije, antikolonijalni i nacionalnooslobodilački ratovi nametnuli su potrebu za novim definisanjem pojma borca.

Drugo, razvoj ratne tehnike i novi oblici i metodi vođenja rata bitno su uticali na promenu položaja stanovništva i statusa lica koja učestvuju u ratu. Razvoj ratne tehnike išao je u dva pravca. U jednom pravcu se išlo sa daljim razvojem konvencionalnog oružja, a u drugom sa pojavom i razvojem oružja za masovno uništenje. Ubrzani razvoj konvencionalnog kao i oružja za masovno uništenje doveo je čovečanstvo na rub njegovog sopstvenog uništenja.⁴¹ Takav razvoj ratne tehnike doprineo je ublažavanju oštre granice između fronta i pozadine, između boraca i civilnog stanovništva.

Treće, promenio se stav čovečanstva prema ratu. U suptrotnosti između pravne zabrane rata i njegove realne prisutnosti u savremenom svetu stvoreni su novi metodi i oblici primene sile u međunarodnoj zajednici i novi oblici odbrane. Jedan od takvih oblika odbrane jeste uključivanje celokupnog ljudskog i materijalnog potencijala u odbrambeni rat. Postavilo se pitanje međunarodnog priznanja učesnika oružanog sukoba. Klasično međunarodno pravo ne pruža istovetnu zaštitu svim učesnicima u sukobu. Ono pravi razliku

³⁸ Istog je stava i J. Patrnogić, *Međunarodno humanitarno pravo i Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata*, »Zbornik prav.-ekonom. fakul.«, Priština, 1962, str. 49.

³⁹ Vidi: T. Oppermann, Die Anwendbarkeit der Genfer Abkommen zum Schutze der Kriegssophter in Algerien — konflikt, »Archiv des Völkerrecht«, Buch 9-1, januar 1961, Tübingen.

⁴⁰ Vidi: V. N. Đap, *Oslobodilački ratovi naroda Vijetnama*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.

⁴¹ Od mnogih teoretičara sa ovakvim stavom, posebno izdvajamo: N. Ljubičić, *Opštenarodna odbrana — strategija mira*, VIZ, Beograd, 1977, str. 370 i dalje i B. Mamula, *Savremeni svijet i naša odbrana*, VIZ, Beograd, 1985, str. 58—78.

između civila i vojnika. Međutim, na pritisak prakse ta granica bledi. Najveći uticaj na smanjenje razlike imalo je upravo nepostojanje oštre granice između fronta i pozadine. To ne znači da je ta granica nestala, već je toliko umanjena da u savremenim oružanim sukobima onemogućava zaštitu civila. Bez mogućnosti zaštite civili dolaze u opasnost da zbog tako čestog korišćenja argumenta »vojna potreba«, budu izloženi ratnim dejstvima, kao i pripadnici oružanih snaga prema kojima je dozvoljena primena oružja. Zato je savremeno međunarodno pravo pokušalo da nađe nova rešenja za zaštitu civila, ali i ublažavanje patnji vojnika.

Ženevske konvencije iz 1949. godine na diplomatskoj konferenciji 1974—1977. godine dopunjene su sa dva dopunska protokola: Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (u daljem tekstu Protokol I) i Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II). Iako se protokolima samo dopunjuju međunarodni ugovori, u ovom slučaju protokoli su donekle izvršili reviziju Ženevskih konvencija u oblasti statusa boraca.

Protokol I u članu 43. kada definiše oružane snage izričito pominje u stavu 2. da su svi pripadnici oružanih snaga borci, »što znači da imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima«. ⁴² U tekstu se ne pravi razlika između boraca i neboraca. Međutim, s obzirom na to da je to samo protokol, ne odriče se značaj deobe na borce i neborce iz Ženevskih i Haških konvencija. Protokol I imao je za cilj da bliže objasni koja se lica smatraju borcima u oružanom sukobu. Tokom rada Konferencije pojam borca se proširio u odnosu na predloženi nacrt teksta Protokola I. Proširenje je išlo u tom pravcu što su neke druge kategorije lica pod određenim uslovima uključene

⁴² Protokol I stupio je na snagu 1978. godine, nakon što su ga ratifikovale tri države i time je ispunjen uslov predviđen završnim aktom Diplomatske konferencije. Do 1987. godine su sledeće države ratifikovale Protokol I: Austrija, Kipar, Danska, Ekvador, Finska, Gana, Holy See, (Holi Si), Jordan, J. Koreja, Laos, Niger, Norveška, Senegal, Švedska, Švajcarska, Togo, Tunis, Vijetnam i Jugoslavija (11. 06. 1979).

Države koje su prihvatile Protokol I: Angola, Bahami, Bangladeš, Belize, Bolivija, Botsvana, Kamerun, Centralno afrička republika, Kina, Komoro ost., Kongo, Kostarika, Kuba, Gabon, Gvineja, Kuvajt, Libija, Mauritanija, Mauricijus, Meksiko, Mozambik, Namibija, Oman, Ruanda, Sent Lucija, Sent Vinset i Grenada, Samoa, Sejšeli, Surinam, Sirija, Tanzanija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Urugvaj, Vanuatu i Zair.

u kategoriju boraca u širem smislu. Protokol I je u članu 44. odredio koja će lica imati status borca, odnosno smatraće se legalnim učesnicima oružanog sukoba:

1. Sva lica koja članom 43. pripadaju oružanim snagama. Protokol I ne traži da ta lica imaju uniformu, ali nema za cilj da izmeni opšte prihvaćenu praksu država da pripadnici oružanih snaga nose propisnu uniformu (član 44. stav 7).

2. Pripadnici paramilitarnih organizacija i dobrovoljačkih jedinica uz obavezu ispunjavanja uslova nabrojanih u članu 13. Prve i Druge ženevske konvencije i člana 4. Treće ženevske konvencije.

3. Sva ostala lica koja ne moraju biti uključena u oružane snage ili u druge paramilitarne jedinice, već mogu da se samostalno prihvate oružja uz obavezu da to oružje otvoreno nose u toku borbenih dejstava i za vreme kada su izložena pogledu protivnika u vreme razvijanja snaga koje prethodi otpočinjanju napada. To su lica na granici između civila i vojnika sa mogućnošću promene statusa. Rečeno je da ta lica ne moraju pripadati oružanim snagama niti nekoj organizovanoj jedinici. Član 44. ništa ne kaže o principu organizacije (koji kao što smo videli nije napušten još od Haških konvencija), tj. da li ova lica koja otvoreno nose oružje prilikom vojnog dejstva na protivnika i imaju status borca u smislu člana 44. stav 3, moraju da budu potčinjena nekoj komandi, da budu organizovana, i stavljena pod određeni sistem discipline ili ne. Ako bi se uzelo da ta lica samostalno deluju bez potčinjavanja nekoj komandi, postavilo bi se pitanje garancija za njihovo poštovanje pravila međunarodnog prava. Bez poštovanja međunarodnih pravila takav bi se sukob pretvorio u varvarsko divljanje bez ikakvih pravila koja dolikuju civilizovanom svetu. Mišljenja smo da sva ova lica moraju pripadati nekom odgovornom i organizovanom pokretu, a ne da deluju individualno po svojoj zamisli iako se u članu 44. (pa ni u članu 43) ne kaže izričito da lica sa statusom borca iz stava 3. člana 44. moraju biti podvrgnuta internom sistemu discipline, tj. potčinjena odgovornoj komandi. Osnov za ovakvu tvrdnju nalazimo u sledećem:

1. Diskusija vođena u trećem komitetu na Diplomatskoj konferenciji 1977. godine daje dovoljno osnova za pomenutu tvrdnju, jer nigde ne piše da se diskutovalo o borcu koji se na svoju inicijativu bori, nego o statusu lica koje učestvuje u ne-

prijateljstvima, podvrgnuto internom sistemu discipline uz obavezu da se pridržava pravila ratovanja i da se razlikuje od civila dok sudeluje u neprijateljstvima.⁴³

2. Odredbom stava 3. člana 44. pripadnicima pokreta otpora u borbi za ostvarenje prava na samoopredeljenje garantuje se tretman ratnog zarobljenika, ali uz ispunjenje uslova iz stava 1. istog člana. Dakle, u pitanju je garatnovanje tretmana, a ne statusa ratnog zarobljenika i to (iako se izričito ne kaže) na prvom mestu pripadnicima pokreta otpora.

3. Postojanje posebnog člana (član 45) koji reguliše status lica koja su samoinicijativno uzela učešće u neprijateljstvima i samostalno se bore, ide u prilog rečenog. Tim članom su obuhvaćena lica koja su uzela učešće u neprijateljstvima, a kojima se osporava status borca i ratnog zarobljenika — uniformisani vojnik koji ne poseduje kod sebe isprave, borac koji nije ispunio uslove iz člana 44. stav 3. i dr.; dakle, svi oni učesnici u oružanom sukobu koji ne mogu biti podvedeni pod odgovarajuću odredbu međunarodnog prava na osnovu koje bi se smatrali borcima. Ta lica, koja se od pamtiveka sreću u svakom ratu, nemaju status borca, niti status ratnog zarobljenika, nego minimalnu zaštitu ljudske ličnosti (zaštitu od mučenja i samovoljnog ubijanja, ponižavanja, prava na pravično suđenje i dr.).⁴⁴ Pre svega za takva lica postoji (oboriva) pretpostavka da uživaju status ratnog zarobljenika, ali ne i status borca! U slučaju sumnje, uzima se da takva lica imaju status ratnog zarobljenika sve dok nadležni sud ne odluči pravosnažnom presudom o njegovom statusu. Ta lica se nalaze na granici između lica sa statusom civila i borca. Time smo razgraničili tri kategorije — borce, civile i jednu kategoriju lica koja se nalaze između boraca i civila, zaštićena lica.

4. Slično stanovište je zauzeto na Savetovanju o aktuelnim pitanjima razvoja međunarodnog humanitarnog prava, održanog 11. i 12. novembra 1977. godine u Beogradu.⁴⁵

⁴³ Vidi: *Official records of the diplomatic conference on the reaffirmation and development of International humanitarian Law applicable in Armed conflicts*, volume XIV, CDDH (III) SR. 33-36, Anex, pp. 449-556. (završna diskusija) ili diskusija o nacrtu Protokola I, *Official records... volume III, CDDH/III*, pp. 176-190, i volume XIV, pp. 449-556.

⁴⁴ Ovo je u skladu sa stavom 3. čl. 44, jer ako nema status rat. zarobljenika koristeći status civila i ostati pod zaštitom člana 75. Protokola I.

⁴⁵ Vidi: »Savetovanje o aktuelnim pitanjima Međunarodnog humanitarnog prava«, Beograd, 1978.

Novine u pojmu borca unete Protokolom I ogledaju se u sledećem:

1. Nasuprot klasičnog međunarodnog prava, koje je polazilo od pretpostavke da samo uniformisani vojnik — pripadnik regularne armije ima pravo da učestvuje u ratu bez ikakve rezerve, dok ostali to mogu samo ako ispune određene uslove, Protokol I to pravo daje svakom ko se u ratu prihvati oružja uz ispunjenje minimalnih uslova.

2. Prvi put je ustanovljeno pravo da jedno lice može menjati naizmenično više puta status borca i civila. Obaveza je takvog lica, koje pretenduje na status borca, da se razlikuje od civila samo u vreme dok sudeluje u napadu ili u vojnoj operaciji koja predstavlja pripremu za napad. Time je ublažen zahtev iz Haškog pravilnika, ali nije napušten princip organizacije. Status borca će zadržati lice i kada se, zbog prirode neprijateljstva, takav borac ne može razlikovati od civila ako otvoreno nosi oružje u vreme svakog vojnog dejstva i u vreme kada ga protivnik može videti dok sudeluje u vojnom razvoju koji prethodi preduzimanju napada u kome će učestvovati.

3. Proširen je krug zaštite lica u oružanim sukobima. Tako npr. nepoštovanje pravila Protokola I lišice borca njegovog međunarodno priznatog statusa borca, odnosno ratnog zarobljenika, ali će, u slučaju zarobljavanja imati jednaku zaštitu koju imaju ratni zarobljenici. Dalje, u slučaju da lice bude zarobljeno u vreme kada ne učestvuje u vojnoj operaciji, zadržava prava iz statusa borca bez obzira na njegove ranije aktivnosti itd.

Protokolom I proširen je krug lica koja se mogu smatrati borcima i većina teoretičara smatra da je time savremeno međunarodno pravo napravilo korak napred. To je tačno, ali moramo priznati da je Protokol I ostavio mnogo nejasnoća, nepreciznosti i nedoslednosti. U članu 44. nije precizirano u čemu je razlika između boraca i civila i kakva ona mora biti. Nedomnđeno je šta se podrazumeva pod pojmom »vojni razvoj«, »priroda neprijateljstva«, i dalje, šta znači »videti«, da li gohim okom ili tehničkim spravama itd.⁴⁶

Možemo zaključiti da je Protokol I proširenjem kruga lica sa statusom borca stvorio širi i uži pojam borca. U uži

⁴⁶ Ovde se misli na pojmove upotrebljene u članovima od 43. do 45. Protokola I.

pojam bili bi svrstani svi borci kojima Protokol I izričito određuje status. U širi pojam ulaze i lica koja učestvuju u ratnim dejstvima i uživaju zaštitu, ali im Protokol I i Ženevske konvencije izričito ne priznaju status borca. Ovde spadaju: lica iz člana 45. Protokola I osim ako se ne utvrdi da su civili; »borci za slobodu« koje zaštićuje Protokol II i član 3. zajednički za sve četiri Ženevske konvencije; lica koja samoinicijativno preduzmu akcije, a prilikom hvatanja od neprijatelja ne mogu da dokažu svoj status i dr.

Pod pojmom borca su sledeće kategorije lica:

1. Borci (uži pojam) pripadnici oružanih snaga (određenih čl. 43. Protokola I). U ovu kategoriju spadaju:

- a) pripadnici regularnih oružanih snaga,⁴⁷
- b) pripadnici milicije i dobrovoljačkih jedinica (uz obavezu da ispune uslove iz člana 4. Treće konvencije i člana 13. Prve i Druge konvencije),
- c) pripadnici organizovanih pokreta otpora (partizani), ako ispunjavaju uslove iz člana 4. Treće konvencije i člana 13. Prve i Druge konvencije.

2. Svako lice koje učestvuje u neprijateljstvima pod uslovom da otvoreno nosi oružje, i to:

- a) za vreme svakog vojnog angažovanja i
- b) u vreme kada ga protivnik može videti dok je angažovan u vojnom razvijanju koje prethodi preduzimanju napada u kome će ono učestvovati.

Pod pojam borca, pored pripadnika kopnenih snaga, ulaze i pripadnici ratne mornarice, ratnog vazduhoplovstva, posade vojnog vazduhoplova, članovi posade trgovačkog broda pretvorenog u ratni i posade civilnog vazduhoplova na zadatku vojne prirode. Zbog specifičnosti rata na moru, pripadnici pomorskih oružanih snaga čine pravnu i taktičku celinu sa brodom.⁴⁸ Vrlo su retki slučajevi da borci preduzimaju ratna dej-

⁴⁷ Pod pojmom pripadnici regularnih oružanih snaga ovde se smatraju uniformisani pripadnici oružanih snaga strane u sukobu koji nose vidljive oznake svoje pripadnosti, otvoreno nose oružje, imaju jedinstvenu komandu određenu propisima te strane, čime se obezbeđuje interni sistem discipline i poštovanje međunarodnog ratnog prava. Ti pripadnici oružanih snaga predstavljaju klasičnu vojnu silu.

⁴⁸ Nemogućnost čoveka da se bez plovila kreće po moru i specifičnost pomorskog ratišta bitno su uticali da se ova dva pojma međusobno povežu. To je stav i S. Novakovića, *Pojam i pravni položaj učesnika u oružanom sukobu na moru*, »JRMP«, 1-2/1975, str. 27—36.

stva na moru nezavisno od ratnog broda. Primeri za to u praksi su komandoska dejstva ljudi-žaba, borba prsa u prsa članova posade brodova koji su se približili jedan drugome itd. Pod pojmom ratnog broda smatramo svaki brod koji ispunjava sledeće uslove:

a) mora pripadati pomorskim oružanim snagama i biti upisan u registar ratnih brodova;

b) mora nositi spoljne znakove raspoznavanja ratnih brodova te države;

c) mora se nalaziti pod komandom oficira koga postavlja država i koji je upisan u flotnu listu oficira ratne mornarice;⁴⁹

d) posada mora biti podvrgnuta pravilima vojne discipline.

U teoriji međunarodnog prava navode se i drugi uslovi: da posade brodova moraju u svojim operacijama da se pridržavaju ratnih zakona i običaja,⁵⁰ traži se namena broda⁵¹ itd. To su dopunski elementi pravnog pojma ratni brod, a posebno pri razmatranju uslova pretvaranja trgovačkog broda u ratni.

Pod pojmom ratnog broda mogu se podvesti i trgovački ako ispunje navedene uslove iz VII haške konvencije iz 1907. godine. Da li ovakvi brodovi mogu menjati naizmenično status, tj. može li pretvoreni trgovački brod u ratni biti ponovo pretvoren u trgovački? Dr J. Andrassy smatra da ne može.⁵² Mišljenja smo da može. Osnov za tvrdnju daje nam analogija tumačenja člana 44. Protokola I. Ako mogu, pod određenim uslovima, borci kopnenih snaga da menjaju status, zašto ne bi pod pomenutim uslovima, prilagođenim ratu na moru, to mogle učiniti i posade trgovačkih brodova. Postavlja se pitanje da li postoji mogućnost priznanja statusa borca i civilnom stanovništvu koje se spontano diže na ustanak pred nailazak neprijatelja — »levee en masse« na moru? Mislimo da bi trebalo priznati ovo pravo uz određene uslove. Time se nameće još jedno pitanje, da li pod pojam borca u ratu na moru ulaze i pripadnici pokreta otpora. S. Novaković to odbija kao mo-

⁴⁹ Uslovi iz VII haške konvencije od 1907. god. članovi od 1—6.

⁵⁰ Dr S. Avramov, *Međunarodno javno pravo*, »Savremena administracija«, Beograd, 1980.

⁵¹ J. Popović, *Ratni brod u međunarodnom pravu*, »Savremena administracija«, Beograd, 1975, str. 19. i B. Jakaša, *Pravni pojam ratnog broda*, »Mornarički glasnik«, Split, 6/1954, str. 658.

⁵² J. Andrassy, *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, str. 540.

gućnost,⁵³ nasuprot dr G. Perazića koji tvrdi da je to moguće.⁵⁴ Mišljenja smo da bi se mogla prihvatiti analogija sa pripadnicima pokreta otpora u ratu na kopnu pod istim uslovima. Ako je dozvoljeno da se trgovački brod pretvori u ratni, pod određenim uslovima, zašto se ne bi ova kategorija boraca poistovetila sa borcima (mornarima) pokreta otpora, s obzirom na to da je u praksi bilo takvih slučajeva.⁵⁵

Posada ratnog broda prestaje da predstavlja celinu sa brodom u trenutku kada iz bilo kog razloga napusti brod. Tako, u slučaju brodoloma, ovi borci će se podvesti pod pojam brodolomnika (čl. 8. st. 1. tačka (b) Protokola I). U slučaju iskrcavanja, na njih će se primenjivati odredbe pravila kopnenog rata (čl. 4. st. 2. II ženevske konvencije).

Posade vojnih vazduhoplova su takođe borci. Pod pojam borca ulaze, pored članova posade vojnih vazduhoplova i posade civilnih vazduhoplova na zadatku vojne prirode. Slično pojmu borca pomorskih oružanih snaga i pripadnici vojnih vazduhoplovnih snaga predstavljaju pravnu i taktičku celinu sa letilicom. Vojni vazduhoplov mora da ima spoljne vidljive znake pripadnosti oružanih snaga jedne države. Što se tiče pretvaranja civilnih vazduhoplova u vojne, smatramo da i civilni vazduhoplovi mogu biti pretvoreni u vojne pod uslovima koji važe za pretvaranje trgovačkih brodova u ratne. Nepostojanje važećih međunarodnih pravila o ratu u vazдушnom prostoru ne utiče na običajno shvatanje da se pripadnici vazduhoplovnih snaga podvođe pod pojam borca u užem smislu.

U kategoriju boraca (širi pojam) ulaze i neborci, koje Haški pravilnik iz 1907. godine izričito spominje, a Ženevske konvencije iz 1949. godine govore o licima koja prate oružane snage i imaju status ratnog zarobljenika ne spominjući izričito termin neborci. Protokol I ne koristi termin neborci, već se poziva na član 33. Treće ženevske konvencije: »Pripadnici oružanih snaga strane u sukobu (osim medicinskog osoblja i sveštenika) su borci, što znači da imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima«. Protokol I je izdvojio samo

⁵³ Vidi navedeni članak, strana 35.

⁵⁴ Dr G. Perazić, Međunarodno ratno pravo, »VIZ«, Beograd, str. 240—241.

⁵⁵ Naši prvi partizanski brodovi u toku NOB-a, pokret otpora u Francuskoj, partizanski rat u Otađžbinskom ratu SSSR-a i dr. (Po dr G. Peraziću, cit. delo str. 241, i dr S. Avramov, citirani udžbenik, str. 328).

ove dve kategorije, dok je ostale kategorije neboraca pripojio uz pojam boraca. Verovatno da je to učinjeno iz više razloga, od kojih navodimo samo neke.

1) Rat je postao u potpunosti kompleksan i totalan oružani sukob sa tendencijom brisanja oštre granice između fronta i pozadine, a time i razlike između vojnika koji učestvuju u borbi i vojnika koji opslužuju i prate oružane snage. To brisanje razlike nije poštedelo ni relaciju vojnik — civil. Pojava oružja za masovno uništenje još je više usložila problem razlike između pojedinih službi u oružanim snagama, a i razliku između vojnika i civila.

2) Promena u načinu vođenja rata takođe je bitno uticala na ublažavanje razlike između boraca i neboraca. Brzina, intenzitet, sveobuhvatnost, kompleksnost izvođenja dejstava i dr. do te su mere usložile borbena dejstva da je iluzorno govoriti o pojedinim kategorijama vojnika.

3) Preduzimanje novih akcija na planu međunarodnog humanitarnog prava radi zaštite civila verovatno je uticalo da se redaktori Protokola I opredele za izneto rešenje.

*

Možemo zaključiti da se razlika borac — neborac izgubila, a da se ranija oštra granica između pojmova boraca i civila ublažila. Savremeni ratovi su to dokazali. Međutim, to ne znači da pojam borca nije i do sada trpeo izvesne promene. Upoznali smo se sa razvojem pojma borca i promenom statusa pripadnika oružanih formacija. Od vrlo nejasnog pojma i statusa, preko načela da samo pripadnici vojnih formacija imaju taj status i načela organizacije, koje je još uvek važeće, do današnjeg savremenog shvatanja pojma i statusa lica koja učestvuju u neprijateljstvima. Načelo organizacije je esecijalni pravni izraz dobilo u formulaciji četiri poznata uslova koja učesnici u oružanom sukobu moraju ispunjavati da bi bili smatrani borcima po međunarodnom pravu. Napuštanje strogog načela organizovanosti vidi se odbacivanjem uslova da borci nose znake raspoznavanja i da u svakoj prilici otvoreno nose oružje. Prednost se daje poštovanju pravila međunarodnog ratnog prava. Ostatak načela organizovanosti, da imaju

određenu komandu i interni sistem discipline, pre je zahtev da bi se uspešno sprovedo poštovanje pravila međunarodnog prava, nego neki drugi razlozi.

Protokol I je početak nove etape u pravnom definisanju učesnika oružanih sukoba, koja je uslovljena karakterom savremenog rata. Stupanjem na snagu on je dosta doprineo proširenju kruga lica koja se smatraju borcima u sadašnjoj prelaznoj fazi kada predstoje nove kodifikacije međunarodnog prava. Međutim, osnovni uzrok svih ovih promena jeste praksa i ona je promenila pojmovna shvatanja civila, boraca i ratnih zarobljenika. Uostalom, osnovni zadatak prava jeste da pravno uredi nastale promene u praksi. Ako želi da ispuni osnovni zadatak, pravo mora da se menja u skladu sa promenama u praksi. Primer za to su započete kodifikacije međunarodnog prava i zahtevi za novim. U odnosu praksa — postojeća pravna pravila međunarodnog prava, treba tražiti eventualne buduće promene u pojmu borca.

SUMMARY

CONCEPT OF COMBATANT IN MODERN INTERNATIONAL LAW

In a review of history the author considers the genesis of the concept of combatant and its international definition — from a rather vague concept and status through the principle that only members of military formations had the status of combatants, and the still valid principle of their organization, to the modern understanding of the concept and status of persons who take part in hostilities. The fact is pointed out that the distinction between combatants and non-combatants has lost its former meaning and that the former sharp distinction between combatants and civilians has become less stringent.

The Protocol I marks the commencement of a new phase in the legal definition of participants in war conflicts conditioned by the physiognomy of modern war. Its coming to force has considerably contributed to the enlargement of the circle of persons considered combatants in the present transitory phase when new codifications of corresponding international law legislation are expected. Practice is, of course, the main cause of all these changes. It has changed concepts of civilian, combatant and prisoner of war. The basic task of law is after all to legally arrange changes brought about by practice and it must change itself in conformity with these changes if it wishes to fulfill this task. An example for this are the commenced

codifications of the international law legislature and requests for its further changes. Eventual future changes in the concept of combatant should be sought in the relationship between practice and the existing international law rules.

RESUME

LA NOTION DE COMBATTANT DANS LE DROIT INTERNATIONAL A L'EPOQUE MODERNE

Offrant un aperçu historique de cette matière, l'auteur traite de la genèse de la notion de combattant et de sa définition dans le droit international depuis les notions et statut très vagues au principe, toujours en vigueur, suivant lequel seuls les membres des formations militaires ont le statut de combattant et à la conception moderne du statut des personnes engagées dans les hostilités. L'auteur indique que la distinction entre le combattant et le non-combattant s'est estompée et que l'ancienne délimitation stricte entre les notions de combattants et de civils a été atténuée.

Le Protocole I marque le début d'une étape nouvelle dans la définition juridique des personnes engagées dans les conflits armés et qui se trouve déterminée par la physionomie de la guerre à l'époque moderne. Entré en vigueur, ce Protocole a contribué considérablement à faire élargir la catégorie des personnes au statut de combattant dans l'actuelle étape transitoire et dans l'attente de codifications nouvelles dans le droit international. Pourtant, c'est la pratique qui est à l'origine de ces modifications et qui a déjà apporté des changements dans l'appréhension des notions de civils, de combattants et de prisonniers de guerre. D'ailleurs, le droit n'a-il pas pour principale mission de codifier les changements opérés dans la pratique. S'il veut accomplir cette mission, le droit doit évoluer en conformité avec les changements intervenus dans la pratique. En témoignent les codifications de droit international amorcées et tant d'autres qui ont été réclamées. C'est dans cette relation entre la pratique et les règles juridiques de droit international en vigueur qu'il convient de rechercher les éventuelles modifications de la notion de combattant.

РЕЗЮМЕ

ПОНЯТИЕ БОЙЦА В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Автор рассматривает процесс развития понятия бойца и его международного юридического определения, начиная с весьма неясного понятия и статуса, через начало, что только лица, входящие в состав военных

формирований, обладают статусом бойца и все еще действующее начало организации, вплоть до современного толкования этого понятия и статуса лиц, принимающих участие в военных столкновениях. Указывается, что разница боец — иебоец исчезла, и что существующая раньше ясная граница между понятиями бойца и гражданского лица — утрачивается.

Протокол I является новым этапом в правовом определении участия вооруженных столкновений, обуславливаемым физиономией современной войны. Вступлением в силу он внос значительный вклад в расширение круга лиц, которые считаются бойцами в нынешней переходной фазе когда предстоят новые кодификации международного права. Однако, основной причиной всех этих изменений является практика, влиявшая на изменения в понятиях гражданского лица, бойца и военнопленного. Впрочем, основная задача права заключается в юридическом урегулировании изменений, создаваемых практикой. Если желает выполнить свою основную задачу, право должно меняться в гласии с изменениями, имевшими место на практике. Примером этого являются начатые кодификации международного права и требования совершить новые. В отношениях практика — существующие правила международного права нужно искать возможные будущие изменения в понятии бойца.